

NACIONALISTIČKE KRITIKE *PRAKXISA*

Rezime: *Autor analizira stavove intelektualaca s područja bivše Jugoslavije, okupljenih oko časopisa Praxis, prema nacionalizmu, kao i kritike koje su im upućivali nacionalisti, pre svega iz Hrvatske i Srbije. Analiza obuhvata period od pojave Praxisa do prve decenije dvadeset prvog veka.*

Gljučne reči: *Praxis, Korčulanska ljetna škola, kritika, nacionalizam, Gajo Petović, Milan Kangrga, Danko Grlić, Rudi Supek.*

*Uvek sam se užasavao svake vrste fanatizma.
Nacionalizam je najgora čovječja konstrukcija.
A najekstremniji je kada je obložen kulturnim slojevima...*

Mario Vargas Ljosa

*Treba već jednom prestati s tim
nacionalnim kretenizmom.*

Dario Fo

Načelno posmatrano praksisovci su bili „bespoštedni kritičari“ svakog nacionalizma. Pojedini praksisovci, kao Rudi Supek (Supek 1972) i Ljubomir Tadić (Tadić 1985)¹ početkom sedamdesetih i osamdesetih godina prošlog i Milan Kangrga (Kangrga 2002) u prvoj deceniji ovog veka, napisali ozbiljne kritičke studije o nacionalizmu, mnogi su pisali članke od kojih su neki objavljeni u *Praxisu*, a skoro kao pravilo taj praksisovski antinacionalistički stav isticali su u bezbrojnim intervjuima i javnim nastupima.

Možda je iznenađujuće, ali je uputno kao početnu intonaciju o ovoj temi pomenuti uljudno, smireno odbijanje Gaje Petrovića ponude *Nedeljne Borbe* iz 1990. godine da učestvuje u razgovoru

---

¹ Tadić ovu knjigu nije uvrstio u izdanje odabranih dela u šest knjiga u izdanju Zavoda za udžbenike i nastavna sredstva iz Beograda.

hrvatskih i srpskih intelektualaca „Um pred lavinom političkog varvarizma“ s obrazloženjem da se nije afirmirao „ni kao srpski ni kao hrvatski intelektualac“ i da se ne smatra „kvalifikovanim za sudjelovanje u tim razgovorima“². A u obimnom intervjuu *Novom forumu* 14. januara 1991. Petrović će izjaviti: „Nacionalizam nas je doveo na ivicu građanskog rata“ i protestovati protiv ukidanja Trga žrtava fašizma i preimenovanja u Trg hrvatskih velikana³ Može se slobodno reći da su praksisovce karakterisala tri *anti*: antifašizam, antistaljinizam i antinacionalizam!

Po sebi se razume da jedno stanovište koje sadrži vrednosti kritičkog mišljenja, slobode pojedinca kao uslova slobode za sve, koje je duboko humanistički orijentirano bude ujedno i snažno antinacionalistički obojeno. To naravno ne znači da praksisovcima nisu prilazili i neki nacionalisti, kao i da neki praksisovci nisu naknadno, posle više decenija postali notorni nacionalisti. Praksisovci su bili i antifašisti, pa im je svaka ideologija „krvi i tla“ bila strana. Bili su protiv staljinističke birokratske uniformisanosti, protiv unisonosti ili, redizajniranim jezikom srednjevjekovlja koji je ušao u današnju modu, „sabornosti“. Žigosani su i kao izdajice marksizma-lenjinizma, samoupravnog socijalizma, nacije, države i partije. Trpeli su, dakle, optužbe svih vrsta, odbijajući – kako je to duhovito primetio Danko Grlić – da pred bilo kim i prema bilo čemu stoje „u stavu mirno“. Pisali su o ogromnom manipulativnom potencijalu nacionalnim osećanjima građana, jer

---

² „Pismo Gaje Petrovića“, *Nedeljna borba*, 1–2 decembra 1990. Tom svom stavu Petrović će dodati: „Najveća zasluga za sadašnje stanje srpsko-hrvatskih odnosa pripada, po mom mišljenju, rukovodstvima Saveza komunista i drugih političkih partija kojima su pozvani učesnici vašeg skupa pripadali ili pripadaju, pa taj skup i njegovi učesnici mogu znatno utjecati i na dalji razvoj srpsko-hrvatskih odnosa i na budućnost Jugoslavije.“

³ Gajo Petrović: „Nacionalizam nas je doveo na ivicu građanskog rata“, *Novi Forum*, 14. 1. 1991. U jednoj zgradi na tom Trgu stanovao je Gajo Petrović. Naslov intervjua preuzet je iz sledećeg dela Petrovićeovog intervjua: „Nije bez korijena u 'starom režimu' ni radikalni nacionalizam koji nas je doveo na ivicu građanskog rata. Već sam više puta govorio o tome kako su Tito i njegovi najbliži suradnici u interesu očuvanja svoje birokratske vlasti sredinom šezdesetih godina počeli 'odozgo' raspirivati nacionalne netrpeljivosti i nacionalne sukobe u Jugoslaviji. No 'novi režim' donio je svakako nešto 'kvalitativno novo': direktno rehabilitiranje fašizma, ustaštva, NDH i njihovih vođa, uključujući i najveće zločince, kao npr. Mile Budaka (koji je već počeo dobijati svoje ulice) i A. Pavelića, koji je u jednom zagrebačkom mesečniku proglašen 'pravim hrvatskim liberalcem parlamentarno-opozicionog tipa'.“

kategorija nacionalnog nije stvar uma već srca, osjećanja. Onaj ko tog osjećanja nema – reći će vam tako neki rodoljub – nema prava raspravljati o naciji. O naciji se ne umuje ne teoretizira, za naciju se bori, umire, nacija se ljubi kao srž svoje srži, kao bit vlastitog bića, ona se upija s majčinim mlijekom, ona je krv i tlo, poruka naših djedova, svetinja nad svetinjama, poziva na nepomirljivost, ona ne može biti predmet pojmovnih zaključaka, mirnih, nestrastvenih analiza ... upravo stoga što osjećaj nacionalne pripadnosti nosi u sebi mnoge od tih elemenata, nacija i može postati plijen manipulativnih operacija upravo onih koji računaju na taj iracionalni entuzijazam a koji su doista potpuno 'iznad' interesa jedne nacije, pa će – kao što nam historija pokazuje – *u pravilu* sutra spremno, da ne trepnu okom, izdati najvitalnije interese te iste nacije nad kojom su tako ganutljivo recitali i ronili rodoljubive suze... Nije stoga nimalo čudno već gotovo prirodno da najosjećajniji, najvatreniji nacionalisti postaju tako često sluge tuđina i okupatorskih soldateski.

(Grlić 1971: 167–168)⁴

U Grličevom stavu prema nacionalističkim bukačima ima nekog prezrenja. Odbacuje euforiju budnica, amblema, zastava, zloupotrebu državotvorne tradicije i nacionalne svesti, neće da bude isto s birokratskim parazitima, s dangubama, lašcima, poltronima i denuncijantima i onda kad su pripadnici iste nacije, kad govore i pišu istim jezikom i žive na istom tlu. Nacionalistička mistifikacija je po Grliču efikasan medij za pridobijanje masa, za pridobijanje podrške širokih slojeva stanovništva. Mediokritetski nacionalistički bukači brinu pre svega o svojim karijerama. To su „ljudi bez poziva, neradnici, galamdžije, moralne i intelektualne nule, ljudi koji nisu ništa

---

⁴ Grlić nije doživio da vidi sunovrat balkanskih društava zahvaćenih amokom nacionalizma. A imao bi šta i videti! U Hrvatskoj veličanje notornog kvislinga Ante Pavelića, na jednoj, i četničkog „vojvode“ Momčila Đujića koji nije zaostajao za talijanskim okupatorima u broju ubijenih „svojih“ Srba, na drugoj strani! Ni srpski nacionalisti nisu nimalo zaostajali za hrvatskim, ako nisu prednjačili: predsjednik kvislinške vlade Milan Nedić brutalnom revizijom istorije proglašavan je za spasitelja vaskolikog srpstva, a četnički vođa Draža Mihailović i njegove pristalice odlukom parlamenta rehabilitovani su i u javnosti je Draža proglašavan za „prvog gerilca u porobljenoj Evropi“!

drugo nego pripadnici jedne nacije“ (Grlić 1971: 179) koji koriste svoju šansu da postanu „neko i nešto“, jer nemaju nikakve uslove da to postanu po nekom drugom kriterijumu. Kao da vidi zbivanja krajem dvadesetog veka, tvrdi da se isključivo proglašavanje vernosti vlastitoj naciji vrhovnim principom može postati kobnim, jer tada „izlazi iz rupa zadnji kontrarevolucionarni ološ, tada dižu glavu i nalaze svojih pet minuta propali političari i kulturtregeri, tada stvaraju karijeru bezskrupulozni laktaši, ona klatež što je potajno i kuka-vički čekala da dođe ’njihovo vrijeme’“ (Grlić 1971: 180–181). Grlić piše o „nacionalističkom totlitarizmu“, o otvorenom teroru mediokriteta koji u ekstazi ludila i besnila brišu svakog ko im stane na put. Tako bedni filistri postaju moćni, a beznačajni ljudi značajni preko članstva u organizaciji (partiji) ili samom pripadnošću zajednici (nacionalnoj), ali „gube iz vida da se zapravo pomoću nacionalnog do sada postigla, a može se i u buduće postizati najbeskompromisnija nivelacija, monolitnost koja do užasa može osakatiti, onemogućiti ili zatrti autentičnu ličnost i obnevidjeti je, koja vrijeđa intelektualno i ljudsko dostojanstvo i srozava čovjeka na bestijalne instinkte i zakone horde“ (Grlić 1971: 184–185). Da je ovo Grlić mogao pisati devedesetih godina prošlog veka, mogao bi da navede bezbroj primera za svoje tvrdnje. Ali, pisao je to 1971. godine u vreme „hrvatskog proljeća“, u vreme nacionalističke euforije koja naknadno proglašavana demokratskim pokretom. Ako se ovim stavovima Danka Grlića od pre četiri decenije dodaju i novije polemike Milana Kangrge a hrvatskim nacionalistima u kojima im je dokazivao da „Biti samo Hrvat – znači još ne biti čovjek“, onda postaje jasnije zašto nacionalisti pribegavaju sumnjičenju praksisovaca za nacionalnu opstrukciju i izdaju. Ako se tome doda i činjenica da je većina vatrenih nacionalista i u Zagrebu i u Beogradu izašla iz različitih ideoloških komisija, marksističkih centara i partijskih komiteta, da su neki od njih radili u interesu „službe“ i da su praksisovci u svemu tome neprijatni svedoci koje treba zatrti, njihove optužbe upućene praksisovcima pojavljuju se u pravom svetlu.

Za razliku od partijskih nastojanja koje *Praxisu* odriču svaku socijalističku orijentaciju, nacionalisti se trude da dokažu ne samo privrženost *Praxisa* socijalizmu, nego posebno vole da ističu povezanost praksisovaca s birokratskom strukturom jednopartijske države i staljinistički karakter praksis orijentacije. Nacionalistički govor

mržnje protiv praksisovaca kao konstanta nacionalističkog stava prema praksisovcima naročito se pojačao u toku „trećeg balkanskog rata“ i pretvorio se u otvorenu optužbu za „nacionalnu izdaju“, bar kada je reč o užem krugu zagrebačkih praksisovaca⁵, odnosno denuncijantskom etiketom – „mondijalista“ – koju su nacionalisti prišivali ne samo praksisovcima nego i mnogim drugim intelektualcima koji su se odlučno protivili „ratnim ciljevima Srbije“ u „trećem balkanskom ratu“. Moglo bi se reći da ništa bolje ne svedoči o tome da je *Praxis* ostavio neizbrisiv trag u kulturi i nauci, kao naknadne nacionalističke i klero-nacionalističke političke i ideološke kritike.

Napad takvog tipa vršen je sa pozicija narastućih snaga nacionalizma u svim jugoslovenskim republikama i centrima, izraženim pre svega u stavovima nacionalistički orijentisanih kulturnih elita. Te vrste napada bile su protkane zloradošću i zavišću. Glavni ton davala im je ideja o obračunu „u obitelji“ ili „familiji“, jer su praksisovci, zaboga, bliski vrhovima „srbokomunističke vlasti“, kako se rado govorilo i govori u Zagrebu. Oni su bili ordinarne „komunjare“, kako se rado govorilo i govori u Beogradu. Nisu ni zaslužili ništa drugo nego da ih pomete val nacionalističkog zanosa, ne toliko zbog njihovog marksizma koliko zbog njihovog antinacionalizma. U takvom stavu ogledala se njihova zloradost, dok je njihovu zavist izazivala okolnost da praksisovci sebi dozvoljavaju javno suprotstavljanje centrima političke moći na koje se oni nisu smeli da se odvaže. Služili su „Savki i Miki“ zato što su S. Dapčević-Kučar i M. Tripalo bili osnovni centar političke moći i došli su pod udar

---

⁵ Ton je naravno dao „vrhovnik“ Franjo Tuđman, formulišući blasfemičnu optužnicu protiv Gaje Petrovića, o čemu će još biti reči, a u orkestriranim napadima na zagrebačke praksisovce kao nacionalne izdajnike učestvovali su često i isti oni ljudi koji su iz sigurne zavetrine komitetskih naloga CK SKH optuživali praksisovce za antisamoupravno delovanje. Kako je jedan deo beogradskih praksisovaca prihvatio zov nacionalističkih (jerihonskih) truba, nacionalistička namrza na beogradski deo praksisovaca bila je nešto manje žestoka. S dobrim razlozima taj deo praksisovaca bio je kritikovan kao deo miloševićevskog ratnohuškačkog propagandnog aparata. Nepravda je, međutim, napravljena onim beogradskim praksisovcima koji su dosledno ostali na antinacionalističkim pozicijama, kao što su Zagorka Golubović, Nebojša Popov, Miladin Životić i još neki. Na nevladinoj sceni i u Zagrebu i u Sarajevu, na primer, njihova dosledna borba protiv rata i nacionalističkih manipulacija ostala je sasvim marginalizovana i svakako nedovoljno primećena. Pa, Miladin Životić je doslovno presvisnuo ulažući sve svoje životne energije – do bezobzirnosti i prema ljudima koji su mu bili naklonjeni i delili mnoge od njegovih uverenja – u antiratne kampanje i borbe sa srpskim nacionalistima!

represivnog aparata tek nakon Titovog obračuna s rukovodećom političkom garniturom u Hrvatskoj, a potom i u Srbiji. Nacionalistički intoniranim napadima trebalo bi svakako dodati i *klerikalne*, svedeno o kojoj se konfesiji radilo, katoličkoj ili pravoslavnoj. Kako je etnonacionalizam i u Hrvatskoj i u Srbiji i u Bosni i Hercegovini prožet klerikalizmom, to se ni u ovom slučaju ne mogu povući precizne granice između ta dva tipa napada. Populistički etnonacionalizam našao je svoje pribežište u veri, a konfesije – i katolička i pravoslavna – su u tom tipu nacionalizma videle mogućnost da se „na velika vrata“ uključe u javni život kao institucije koje će taj život bitno kontrolisati i imati u njemu glavnu reč.

Zanimljivo je da će jedan od prvih sukoba *Praxisa* sa nacionalistički orijentiranim intelektualcima i političarima zapravo biti sukob s prvim glavnim i odgovornim kourednikom (uz Gaju Petrovića), profesorom Danilom Pejovićem. Njegov „razlaz“ sa *Praxisom* je rezultirao sukobima, prvo na Skupštini Hrvatskog filozofskog društva 26. decembra 1966. godine, a zatim i na godišnjoj skupštini Matice hrvatske 31. marta 1968. godine. Pejović će, nakon što je isključen iz redakcije, optužiti svoje kolege da su prekoračili ovlašćenja otvorivši časopis prema kolegama iz Beograda i iz drugih evropskih i svetskih kulturnih centara, da su se otrgli kontroli uprave Hrvatskog filozofskog društva na čijem je čelu stajao. Tada se, kao predsednik HFD-a, Danilo Pejović zalagao da se Jugoslovensko udruženje za filozofiju pretvori u Savez filozofskih društava SFRJ: „Struktura saveza temelji se na delegatskom sistemu, tj. svako republičko društvo u organima Saveza i skupštini, bez obzira na broj članova, predstavlja *jednak* broj delegata“ (Pejović 1968: 532).⁶ Praksisovci se nisu popravili⁷, pa Pejović upozorava javnost da je ta grupa „opet otvoreno branila centralizam“! Njemu će posebno

⁶ Kako se i uprava Jugoslovenskog udruženja za filozofiju nalazila u Zagrebu, (predsednik i sekretar bile su kolege iz *Praxisa*, profesori Sveučilišta u Zagrebu), između HFD-a i JUF-a izbio je spor. Pravoverni profesor Pejović prigovara svojim kolegama da neće da se reorganizuju po delegatskom sistemu, mada bi u tome bili među poslednjim! Ovaj njegov javni prigovor ima posebnu težinu, jer će naknadni nacionalistički napadi na *Praxis* sadržavati optužbe da je časopis slepo sledio političke intencije Saveza komunista, dok su ih nacionalisti odbijali! A zapravo je Danilo Pejović u ovoj stvari zastupao partijsku liniju, a praksisovci je odbijali!

⁷ Ivan Kuvačić beleži: „Naši međusobni odnosi bili su pod snažnim vanjskim pritiskom. Od samog početka napadi su po nama pljuštali sa svih strana. No, nisu nas nimalo pokolebali. Naprotiv, slobodno se može reći da su nam oni u dobroj mjeri

smetati široka otvorenost *Praxisa*, saradnja sa kolegama iz Beograda i beogradskim časopisom *Filosofija*.

Kao iskusan čovek u mnogim oblastima, profesor Pejović ipak nema suviše poverenja u javnost i pragmatično smatra da joj treba nešto „doturiti“, pa u istim broju časopisa odbranu prepušta glavnom i odgovornom uredniku *Kola* Igoru Zidiću. U odbrani Pejovića čiju kandidaturu za predsednika Matice hrvatske četiri člana redakcije *Praxisa* osporavaju na Godišnjoj skupštini Matice 31. marta 1968. godine, Zidić se ne libi da snizi „intelektualnu i moralnu razinu vokabulara“! Napad je najbolja odbrana! Tako Rudiju Supeku prigovara da je izrekao „cio niz neistina, kleveta i ucjena“, da je „bojovni profesor“ koji je podlegao štetnim strastima, Milanu Kangrgi da podleže lažnim vestima, Branku Bošnjaku da neosnovano optužuje Maticu hrvatsku „zbog (zlo)namjerne netaktičnosti prema Srbima u Hrvatskoj“, da lažno svedoči i unakazuje istinu, a Gaju Petrovića, kao „posljednjeg govornika apokalipse na Matičinoj skupštini“, da se ne ograđuje od Rudi Supeka, nego optužuje Danila Pejovića kao potkazivača (Zidić 1968: 512–530). Zidić je posebno revoltiran što je Supek ukazao na vezu Pejovića s političkim vrhom Hrvatske, što se nije dao galamom učutkati, jer to nije dozvoljavao ni osamdesetorici frankovskih advokata pre dvadeset godina, što je Maticu podsetio na desničarku prošlost i Filipa Lukasa i ukazao da se pretvara u desničarsku falangu.

Skupština Matice hrvatske održana u proleće 1968. godine bila je samo uvertira u veliki sukob praksisovaca sa nacionalizmom u vreme „lipanjskih gibanja“ iste godine, kada je nekoliko nacionalista u ime partije, Saveza komunista, koristilo priliku i bilo korišćeno da se oštro obračuna s *Praxisom*. U tom pravcu su se posebno isticala dva imena, Šime Đodan i Marko Veselica, ali i mnogi drugi nisu zaostajali (Dokumenti 1968: 186–215). Drugi prelomni momenat su napadi nacionalista u vremena nacionalističke euforije u Hrvatskoj početkom sedamdesetih godina, eufemično nazvane „hrvatsko proljeće“.⁸

pomogli da se održimo na okupu. Pokušaji odmah u početku, da nas iznutra posvade i razbiju, neslavno su propali.“ Kuvačić 2008: 134.

⁸ „Hrvatsko proljeće“ je modifikovana pozajmica iz Čehoslovačke, samo što će prisvojni pridev „praško“ biti zamenjen prisvojnim pridevom „hrvatsko“. Slična pozajmljenica se može zapaziti i u populističkom valu u Srbiji ranih devedesetih – „plišana revolucija“. Ova „pozajmljenica“ nije modifikovana ali se prisvojni pridev „srpska“ podrazumevao. Koliko su i jedna i druga pozajmljenica adekvatni izrazi

Ključni ljudi hrvatskog proljeća među književnicima, „matičarima“ i studentima, delovali su u dosluhu s ključnim ljudima iz političkog vrha Hrvatske, odnosno Saveza komunista Hrvatske, ma koliko da su ih ovi poslednji javno kritikovali i osuđivali. Služili su oni tom političkom aparatu, a kada je taj aparat politički bio onemogućen Titovom intervencijom (ne samo) u Karadorđevu potkraj 1971. godine, onda su mnogi među njima, za razliku od svojih političkih mentora bili uhapšeni i osuđeni na više godina robije. Nikakva velikosrpska hegemonija, nego autoritarna Titova moć prekinula je tu nit u političkom životu Hrvatske, kao što je ta ista Titova moć, samo godinu dana kasnije, prekinula onaj tok političkog života u Srbiji koji je nosio nešto liberalniji politički i društveni potencijal. Naravno, hrvatskim šovinistima je u naknadnim osvrtima odgovaralo da za neuspeh ranih sedamdesetih optuže „velikosrpski hegemonizam“, kao što su srpski šovinisti za sve svoje neuspehe i služenja endemičnom Brozovom totalitarnom režimu biti krivo Titovo hrvatstvo i Jugoslavija, posebno podstaknuti politikom Vatikana i davno preminule Kominterne! Radilo se, dakle o ketmanskoj poziciji i kulturnih delatnika i političara u Hrvatskoj koja sa demokratskim duhom praškog proleća ima veze samo preko neadekvatno preuzete zgodne metafore („hrvatsko proljeće“) za političku manipulaciju, pre svega zapadnog javnog mnjenja. Ako se događaji razmatraju u ovom svetlu, postaje jasnije odakle tako snažne namrze i ostrvljenosti na *Praxis* bivših partijskih sluga u nauci i kulturi, bivših partijskih rukovodilaca i ideologa. Kao vešt dirigent, neprikosnoveni vođa Josip Broz davao je tim napadima osnovni ton, a „izvođači su obavljali radove“.

U naknadnoj reminiscenciji na „hrvatsko proljeće“, četvrt veka posle zbivanja koja su označena tim imenom *Slobodna Dalmacija* je pisala: „To je sinonim za zbivanja koja su označila kraj šezdesetih i posebno 1971. godinu, u kojoj je procvjetao, ali se i silom ugasio pokret kojeg su označavali matičari, studenti, književnici i svi drugi koji su sanjali slobodnu Hrvatsku i djelovali za nju.“ Jedan od učesnika u raspravi, Dražen Budiša, ovako je formulisao odnove ideje „proljeća“: „Dvije su bitne ideje tog političkog pokreta: težnja za nacionalnom državom i ideja o nužnosti demokratizacije

---

socijalnih zbivanja u Hrvatskoj i Srbiji moći će da pokažu tek neke buduće analize. Za sada se može primetiti da su odigrale veoma značajne ideološke funkcije i pokazale se kao efikasna manipulativna sredstva.

političkih odnosa u Hrvatskoj.⁹ Da ni prigodni razgovor povodom „četvrt stoljeća hrvatskoga proljeća“ nije mogao proći bez napada na odavno ugašeni *Praxis*, pobrinuli su se učesnici koji su imali bogato partijsko-policijsko iskustvo u tim napadima – Marko Veselica i Šime Đodan. Veselica je *Praxis* povezao sa „neorankovićevskim snagama“:

U *Praxisu* su bili protiv rješavanja hrvatskoga nacionalnog pitanja, *Praxis* je nas smatrao fašistima i pisali su da smo mi fašisti, mislim da to treba naglasiti. Treba reći da je u okviru *Praxisa* u većini bila jedna antihrvatska formacija i antitržišna, negirali su, dakle, nacije jer su ih smatrali reliktom prošlosti, što je vrlo opasno, a mi znamo da su nacije generator demokracije, i pored toga negirali su tržište, i htjeli mi ili ne htjeli, i tržište je ključni generator demokracije. Bez tržišta kao ekonomske forme nema političke demokracije, prema tome, u našoj borbi tržište i nacija bile su dvije glavne karike kao jedan komplementaran proces, i to je bilo ključno polazište i moje i Đodanovo u borbi protiv velikosrpske oligarhije. A *Praxis* je u svojoj igri 1968. godine htio sprečiti hrvatski nacionalni pokret i držim da je čak bio obavještajno instrumentaliziran od strane neorankovićevskih snaga, ali o tome ćemo još dalje istraživati.

(Pavletić *et all.* 1996: 12)

Nekako u isto vreme, krajem 1995. godine, *Feral tribune* preštapava ovde već citirani prilog akademika i predsednika Sabora

---

⁹ Ibid, str. 6. Pavletić je dodao: „Bila je to samo jedna stranka, Hrvatska. Za sve nas.“ A Marko Veselica je taj stav šire obrazložio: „Mislim da je hrvatsko proljeće dokaz genija hrvatskog naroda, ali također i svih naših slabosti. Narod i njegove elitne snage, znanstvene, kulturne i političke, izabrali su tada ona sredstva borbe koja su bila moguća u danoj povijesnoj situaciji. Desne se snage tada uopće nisu mogle ni boriti jer su bile potučene fizički na Bleiburgu i križnom putu 1945, bačene u tamnice i istjerane iz Hrvatske i na sve moguće načine diskriminirane.“ U objavljenom tekstu Vlatko Pavletić je dopisao nešto što u razgovoru nije rekao: „Ovdje valja posebno istaknuti, zapravo otkriti javnosti, da je sve poteze u Matici i u DKH, ali i izvan toga, dogovaralo nekoliko nas na tajnim sastancima, uvijek na drugom mjestu. Osim Holjevca i mene, bili su obvezatno i dr. Tuđman, dr. Đodan i Petar Šegedin. Razrađivao se strateški plan i utvrđivali praktički pravci djelovanja, unatoč pritiscima“ (Pavletić *et all.* 1996: 7).

Vlatka Pavletića o *Praxisu* iz daleke 1966. godine, objavljen u *Vjesniku*.¹⁰ Pavletić je na ovaj potez *Ferala* reagovao ljutitim pismom u kome tvrdi da je taj tekst napisao „na crti svog zalaganja za nacionalne interese“ i da se i „danas“ njime ponosi: „U pogledu 'Praxisa' također valja reći punu istinu, zbog koje se ja i danas ponosim da sam bio jedan od prvih koji je udario po opasnom zmijskom leglu antinacionalnog, protuhrvatskog, jugounitarističkog, velikosrpskog, čak četničkog programa, urednik *Praxisa* bio je i Mihailo Marković (jedan od autora Memoranduma SANU¹¹), *et comp.* Časne iznimke među suradnicima i urednicima, koliko ih je i ukoliko ih je bilo, samo

---

¹⁰ U svom komentaru uz Pavletićev tekst Redakcija *Ferala* piše između ostalog: „Prisjetimo se. Prije pet-šest godina, usporedo s prvim inventurama mračne prošlosti u javnosti je načeta polemika o dosezima ovoga časopisa. Većina njemu nesklonih kritičara zauzimala se za ocjenu kako je *Praxis* dostojan tek prezira. Uvrijeđeni članovi redakcije i suradnici spremno su uzvraćali argumentima obrane: stranice časopisa bile su otvorene i autorima koji nisu dijelili marksistički svjetonazor, popis stalnih i povremenih suradnika uključivao je gotovo sve relevantne sociologe i filozofe toga vremena iz cijeloga svijeta, upravo u *Praxisu* iniciran je ozbiljan dijalog između vjernika i ateista, a dotična je tiskovina, uz ostalo, bila i prestižan izvozni proizvod koji je dobivao komplimente čak i u desničarskim krugovima. To, međutim nije ušutkalo grlate oponente koji su odlučno podvukli: premda nitko ozbiljan ne može zanijekati utemeljenost ovih tvrdnji, one teško da mogu dovesti u pitanje načelni zaključak kako nam je *Praxis* tijekom godina donio ipak više štete negoli koristi“ (*Feral Tribune* 18. 12. 1995, str. 20).

¹¹ Činjenica da je Mihailo Marković naknadno postao ideolog Miloševićeve nacionalno „socijalističke“ partije u Srbiji nanela je mnogo štete *Praxisu* u svim naknadnim napadima nacionalista. U Hrvatskoj niko nije hteo da čuje i razumnije glasove. A i takvih glasova je bilo. Tako Vinko Grgurev u *Vjesniku* SDU br. 22, od 20. aprila 1996. piše: „Onodobna prisutnost u širem praksisovskom krugu srpskog filozofa Mihaila Markovića, koji je među poticateljima velikosrpske nacionalfundamentalističke politike Slobodana Miloševića kao njezin ideolog, nimalo ne diskreditira (respektivno) praksisovsku filozofiju, dapače, govori o Markovićevoj izdaji ideala za koji se (deklarativno) zalagao i na osnovu kojih su ga drugi prihvaćali... U ostalom institucionalno *Praxis* ne djeluje od sedamdesetih.“ Slična je i reakcija Milana Kangrga u intervjuu datom *Feral Tribuneu*, 22. prosinca 1995, str. 11: „Marković je odabrao svoj politički put na strani Miloševića, dok su neki ostali kolege iz nekadašnjega praksisovskoga kruga odabrali put demokratske borbe protiv Miloševićeve velikosrpske politike. To nema nikakve veze sa nekadašnjim izlaženjem *Praxisa*, kao ni s njegovom orijentacijom, uspjesima, domašajima i promašajima u razdoblju od 1964. do 1974. godine. Prema tome, ovo podmetalačko Pavletićevo spominjanje Markovića danas, samo je pitanje političkoga (zapravo: prozirnog obranaškog) nivoa čovjeka, koji danas kao predsjednik Hrvatskog sabora (treba da) reprezentira čitavu Hrvatsku pred svijetom i pred nama samima, U ovom pak slučaju to baš nije visoki nivo.“

potvrđuju pravilo.¹² Pavletićeva ljutnja, ipak, nije sasvim bezrazložna! Uhvaćen je kako falsifikuje vlastitu poziciju! Pavletiću je, naime, u *feralovskom* duhu naslovljenom „Teorija i praxis Vlatka Pavletića. Zmije u jedrima“, odgovorio urednik Viktor Ivančić, jednostavno pokazavši da je njegova pozicija 1966. bila dijametralno suprotna onoj iz 1996. Lamentirao je Pavletić 1966. godine da „marksisti filozofi moraju dati stvaralačku podršku političarima koji su u državnoj vlasti i u partijskim forumima“, jerbo u protivnom takvo „štetno i partijski neprihvatljivo ponašanje povlači pitanje partijske odgovornosti“; napokon – najoštrije je prozvao neprijateljsko leglo u *Praxisu* zbog toga što „u časopisu nije došlo do konkretne kritike desnih devijacija“. U svom lovu na zmije s protuhrvatskim otrovom, punom osobnih rizika i neizvjesnosti, uvaženi akademik nije izgovorio ni veliko *h*, nije spominjao ni Hrvatsku ni hrvatsko, nije spominjao ni dom ni domovinu, pa čak ni famoznu „crtu nacionalnih interesa“.

Ovako naznačeni pravac analize, koji donekle odstupa od ustaljenih shema, nije neosnovan. Na mogućnost pomeranja analitičke pažnje u ovom pravcu upućuju dva nesumnjivo meritorna svedoka iz političkog i kulturnog života – Savka Dapčević Kučar i Stanko Lasić. O tome su ostavili vredna svedočanstva. Tako je Savka Dapčević Kučar u svojoj knjizi *71' Hrvatski snovi i stvarnost* u poglavlju „Hrvatska kultura u hrvatskom proljeću“ jedan odeljak posvetila *Praxisu* – „Praxisovci i hrvatsko proljeće“. Praxisovsku grupu intelektualaca¹³ ona tretira kao uglavnom „protuproljećare“ čiji je uticaj u političkom životu Hrvatske negativan, deklarirane kao protivnike staljinističkog dogmatizovanog marksizma koji su predlagali zaključke suprotne „interesima razvoja, modernizacije, demokratizacije hrvatskog društva“ (Dapčević Kučar, 1997: 745).¹⁴ Štaviše, prigovoriće praxisovcima da „nikad nisu napadali izrabljivanje Hrvatske

---

¹² Vlatko Pavletić, „Dobronamjerno pisamce 'Feralovcima', *Feral tribune*, 22. prosinca 1995, str. 9. Pavletić je izgleda bio toliko ljut da „pisamce“ nije ni pregleđao, pa citirana rečenica više liči tekst koji nije prošao ni osnovnu lekturu.

¹³ Da bi pojačala utisak o velikosrpskom karakteru *Praxisa*, Savka Dapčević Kučar u primedbi br. 58, na str. 827 među zagrebačke praxisovce uvrštava brata Gaje Petrovića, Svetu koji se tu našao ni kriv ni dužan, ali ne i Rudi Supeka, Ivana Kuvačića, Žarka Puhovskog i druge.

¹⁴ Autorica zatim nastavlja: „Tako je nastao svojevrstan paradoks – praxisovci su, zapravo teorijski se protivući staljinističkom modelu, praktično zagovarali teze koje su koristile upravo neostaljinističke i dogmatske snage.“

i golemu centralizaciju u Beogradu; dapače, borbu protiv toga vidjeli su kao hrvatski šovinizam i nacionalizam“ (Dapčević Kučar, 1997: 745). Napisala je da nije istina da su praksisovci bili proganjani, jer nisu uklonjeni s fakulteta i bili su „uvijek na slobodi“, ali su 1972. godine zahtevali kazne za hrvatske šovinite. Ideju o „bespoštednoj kritici svega postojećeg“ autorica smatra apriorno negativističkom i destruktivnom. Kao da sama nije pripadala nomenklaturi i zauzimala čelno mesto u Savezu komunista Hrvatske, Savka Dapčević Kučar pozvala se na filozofski autoritet dr Nevena Sesardića koji je praksisovski sukob sa dnevnom politikom okarakterisao kao „svađu unutar obitelji“. Napokon, praksisovcima prigovara filozofski elitizam, mada u prethodnom pasusu tvrdi da su „prešli su granicu čiste filozofije i vrlo aktivno uplovili u neposrednu praktičnu, zapravo prakticističko-političku sferu“ (Dapčević Kučar, 1997: 747). Zatim dolazi nešto iz abecede staljinizma: delovali su „retrogradno – uprkos možda pozitivnim namjerama svojih autora“, (Dapčević Kučar 1997: 748) negativno na hrvatske demokratske tokove. Na kraju sledi najteži udarac, najopasnija optužba koja se protiv nekoga u Hrvatskoj sredinom devedesetih godina mogla izreći:

Kad tome dodamo da vodeće praxisovce u Hrvatskoj nije ni zanimalo, niti su osjećali 'hrvatsko pitanje', i da su glavni nositelji praktički bili unitaristi, možemo shvatiti s koje su velikosrpske-unitarističko-etatičko-intelektualne visine gledali na 'nacional-šovinite' proljećare. U slobodnoj i demokratskoj zemlji, to i ne bi bilo važno; slobodno bi se sučeljavala mišljenja. No, u velikosrpskoj dominaciji i partijskoj državi, oni su, bez obzira na to koliko su to uistinu željeli (neki da, neki možda ne) – postajali sredstvo protiv proljećara u Hrvatskoj.

(Dapčević Kučar 1997: 748)¹⁵

„Svojim stajalištima protiv tržišta, decentralizacije, razlika i sl., protiv ekonomizma – učvršćivali su upravo onu struju, ne samo mišljenja nego, na žalost, i djelovanja, koja je nastojala zadržati upravo stare antitržišne (znači – etatičke) antiekonomske (dakle – administrativno – partijsko – birokratske), antidecentralizatorske (dakle – unitarističke) odnose itd.“, Dapčević Kučar, 1997: 745. Kada neko pročita da su praxisovci, po autorici, težili administrativno-partijsko-birokratskoj kontroli nad ekonomijom, prosto mu dođe da se upita nije li Gajo Petrović bio predsjednik CK SK Hrvatske, a Savka Dapčević-Kučar intelektualac bez ikakvih javnih funkcija?

¹⁵ Upravo ovo mesto pokazuje koliko je snažna želja da se praksisovci kompromituju i optuže, nezavisno od toga koliko su optužbe umesne ili ne. Naime,

Stanko Lasić, ličnost izuzetnog intelektualnog potencijala, u svojim *Autobiografskim zapisima*, zapisao je: „[P]oklonio sam cijelog sebe prvo Školi, zatim Partiji i na koncu Znanju“ (Lasić 2000: 392). Malo je pisaca koji su tako brutalno otvoreno govorili o svojim strahovima („upoznao sam politički strah kao važnu moralnu kategoriju“), kukavičluku, licemerju, lukavstvima, pa i lažima, prećutkivanjima, šutnjama („Zatvorio sam se u šutnju i odobravanje svega što je Centralni komitet od nas tražio.“) kao što je to učinio Lasić. Nad tim stranicama ne bi trebalo likovati nego ih razumeti. Lasić govori i piše kao samosvesni i dostojanstveni hrvatski nacionalist (nipošto šovinist) koji će rađe „šutjeti za Hrvatsku“ nego „gorjeti za Hrvatsku“. Praksisovska pozicija mu je strana, pa ni uspomene na detinjstvo u Karlovcu i porodično prijateljstvo između Lasića i Petrovića neće u njegovoj ličnosti izazvati pozitivne treptaje prema *Praxisu*, kao što će jednostavno prećutati s koliko je simpatija i pozitivnog angažmana u Beogradu primljena njegova knjiga o sukobu na književnoj levisi (Lasić 1970) kada je u Zagrebu bila praktično proskribovana. Bliža mu je bila „Realpolitik“ nego „nerealizam“ leve orijentacije. Priči o *Praxisu* „ne vraća se laka srca“. Praksisovcima prigovara da, kao „prononsirani branitelji slobode“ nisu dali podršku *Deklaraciji o položaju hrvatskoga jezika*, da nisu primetili njihovo „potiskivanje hrvatstva“, da se Srbi u Hrvatskoj svrstavaju iza njih. Studentski pokret 68', na koji su ugledni praksisovci imali najviše uticaja vidi kao eksploziju samostalne misli u kojoj je nestalo „šutnje, pa i straha“. Krajnji rezultat Lasić vidi kao Pirovu pobjedu političkog vrha Hrvatske: „Partijski je vrh odlučio da se obračuna sa svojom 'ljevicom' i pritom se oslanjao na 'svoje' trupe i na 'nacionalnu' struju koja je postala najglasnija. 'Praxis' je preživio, Korčulanska škola nastavila s radom, ali su iz Partije bili isključeni važni 'praksisovci' i njihovi sljedbenici. Umjesto povijesnog kompromisa – pobjeda. Pirova. S tim sam dojmom ušao u razdoblje koje je pret-

---

Savka Dapčević Kučar označava Edvarda Kardelja kao jednog, praktično glavnog grobara „hrvatskog proljeća“ Dapčević Kučar 1997: 803–811, naročito 811. Kako autorica korekno navodi da je hrvatsko političko rukovodstvo u Karadorđevu najozbiljniju podršku dobilo od srpskog političkog vrha (koji će Broz kao i njih „počistiti“) i od Krste Crvenkovskog iz Makedonije, teza o velikosrpskom izrabljivanju Hrvatske postaje krajnje upitna. Naravno, to ne znači da srbijanska politika krajem osamdesetih godina nije postala šovinistička i nacional-socijalistička, ali to sa praksisovcima nema veze!

hodilo slomu 'hrvatskog nacionalizma'" (Lasić 2000: 549–550), Zanimljivo je da se Lasić ne osvrće šire na učešće nacional-populističke struje (Veselica–Đodan) u toj pobjedi. Istina, prema kasnije još više razbuktalom nacional-populizmu Lasić pokazuje aristokratsku uzdržanost: „Prevladala je gostiona u kojoj se pjeva i urla... simbioza populizma i partijskog vođstva neće odvratiti slom koji se naslućivao“ (Lasić 2000: 556). Kada je došlo do sloma praksisovci nisu, po Lasićevom mišljenju, protestovali protiv hapšenja nacionalista na adekvatan način, tako da su ostali diskreditovani. Izgubili su uticaj, pošto se *Praxis* ugasio.¹⁶

Pod pretpostavkom da je Lasić u pravu i da se uticaj praksisovaca u kulturnom životu Hrvatske a i drugih novonastalih država na tlu bivše Jugoslavije ugasio, šta je ostalo na sceni od one linije kojoj se Lasić, kao pobjedničkoj priklonio? Po Lasićevom kazivanju rezultat je razočaravajući: svet izгона, pljački, silovanja i ubistava, svet uživanja u snazi, a ne u misli i moralu. Lasić se s rezervom odnosi prema likovanju HAZU-a koji govori o „ovim sretnim trenucima hrvatske povijesti“, „svetoj hrvatskoj zemlji“, „jedinstvenoj radosti i slavlju hrvatskoga naroda“. Okreće se onima koji „nas zovu

---

¹⁶ Lasić piše: „Iskreno sam žalio što 'radikalni marksisti', prije svega 'praksisovci', nisu protestirali protiv hapšenja na način kakav se očekivao od branitelja slobode i ideologa 'istinskog socijalizma'. Njihovi su protesti bili mekani, da ne kažem mlitavi, a trajali su vrlo kratko. S idejama pohapšenih 'nacionalista' i politički likvidiranih 'prolječara' raspravljali su kao da će im ovi odgovoriti u 'Vjesniku'. Jesu li zaboravili gdje žive? Jesu li na taj način mislili produžiti slobodu za svoje djelovanje? U takvim se iluzijama čovjek lako utopi. Bili su daleko od hrabrosti i postupaka nekih drugih intelektualaca, koji su u tom času posjećivali pohapšene, svjedočili u istrazi i na sudu, pisali protstna pisma. Kada se sve smirilo tada su zašutjeli. To ih je do kraja diskreditiralo. Neoprezno su protežirali osobe za koje su držali da su im vjerne, a samostalne istraživače su potejenjivali jer su bili kritični prema imperijalizmu političkog u mišljenju. Podupirali su i preporučivali Stipu Šuvara ne nadajući se da će im jednog dana na njihove bijesne kritike odgovoriti njihovim nekadašnjim neumjerenim pohvalama. Malo-pomalo gubili su utjecaj, osobito pošto se 'Praxis' ugasio“ (Lasić 2000: 565–566). Ovdje su neophodne bar dve primjedbe. Prvo, neka su praksisovci i mlako, mlitavo branili „nacionaliste“ i „prolječare“, ali su ih branili. Branili su svoje *neistomišljenike*, dok su „drugi intelektualci“ branili svoje istomišljenike! Kada se to desilo u Hrvatskoj da su nacionalisti branili svoje neistomišljenike, čak i „mlako i mlitavo“, s izuzetkom Ivana Zvonimira Čička?! Drugo, Lasiću je verovatno dobro poznato da je Milan Kangrga, uz podršku Rudija Supeka, napisao protivreferat povodom izbora Stipeta Šuvara u zvanje redovnog profesora Zagrebačkog sveučilišta! Izabrana amnezija o nekim stvarima je možda korisna kao politička laž, ali je u intelektualnom diskursu nedopustiva. Žalosno je da se i Lasiću takva izmišljotina omakne!

da lucidno vidimo što radimo“, da „prepoznamo, priznamo i kaznimo zločin“: „S tjeskobom u srcu pitao sam se hoće li moj rad – ono što sam napisao, što pišem ili ću napisati – barem malo pridonijeti svijesti o neukidivoj razlici između dobra i zla, pravde i sile. Jedino nam svijest o toj razlici može pomoći da od nasilnih i osvetničkih ljudi postanemo moralna i ljudska bića: ako drugi ne prepoznaju, ne priznaju i ne kazne svoje zločine (od onih 'nevinih' koji se zovu rušenje tuđeg doma i useljenje u tuđe tople krevete do onih strašnih koji se zovu silovanje i ubojstvo), mi moramo prepoznati i priznati svoje zločine te učiniti sve da budu kažnjeni. *To je linija koja nas odvaja* od onih koji se prave slijepima i gluhanima te ostaju ravnodušni prema onom što je počinjeno. Najteže je zatražiti oprost, ali se veličina čovjeka sastoji u tome da ponizno prizna krivnju bez obzira na to što se gori od njega smije (ovoj) njegovoj uzvišenosti“ (Lasić 2000: 585). Teško da bi se našao bilo koji čovek dobre volje koji se s ovim Lasićevim stavom ne bi saglasio. Da je taj stav konsekventno zastupao, verovatno bi Lasić pokazao više razumevanja za osnovnu poziciju praksisovaca koja, naravno, u mnogim svojim aspektima podleže kritici, ali ne zaslužuje odbacivanje *a limine*.

Posebna meta nacionalističkih napada bio je glavni urednik i *spiritus movens Praxisa* Gajo Petrović koji je uživao veliki ugled i kao izuzetan polemičar. Mnogi su se pribojavali Gajinog oštrog pera ili čuvenog „kašljucanja“ u usmenim raspravama. Stoga će mnogi, koji za njegova života nisu ni pomišljali da stupe s njim u polemiku, posle njegove smrti nastojati da ga obaspu najapsurdnijim optužbama. Nacionalistima je posebno smetalo njegovo srpsko „podrijetlo“ koje nikada u svom radu i životu nije smatrao nekom relevantnom činjenicom. Potreba nacionalista da Petrovića uvuku u neki nacionalistički glib bila je očevidna i za njegova života i posle njegove smrti. Najdalje je u tome, kao što i jeste red, otišao dr Franjo Tuđman, kao predsednik Republike Hrvatske. U beskrajno dugom intervjuu za zagrebački *Globus* od 4. listopada 1996. godine, datom novinaru Darku Hudelistu, najkрупnijim verzalom na dve strane biće izvučeno: „Kad sam se 1961. vratio u Zagreb, filozof Gajo Petrović kazao je: što taj Franjo Tuđman govori da je Hrvat kad znamo da je židovskoga podrijetla“ (Hudelist 1996: 6–7) ¹⁷. Kako je dr Franjo

¹⁷ Darko Hudelist, „Globusov novi veliki ekskluziv: neautorizirana biografija dr. Franje Tuđmana“, *Globus*, 4. listopada 1996.

Tuđman imao problema sa optužbama za antisemitizam i nikako nije mogao da ostvari želju i poseti Izrael, njemu je ona verovatno izgledala toliko snažna da je izruči na jednu od retkih umnih glava koju su Hrvatska i Jugoslavija imale! Tako je svim mogućim i nemogućim optužbama vrhovnik hrvatskog nacionalizma „dodao“ do tada jednu nečuvenu – za antisemitizam! Na ovaj neverovatni napad reagovao je kolega i prijatelj Gaje Petrovića, Milan Kangrga, pismom objavljenim takođe u *Globusu*.¹⁸ Svoje pismo Kangrga počinje rečima: „Vi ste u šest godina svoje vladavine u Hrvatskoj izrekli dosta neutemeljenih stvari, pa je to često bilo teško slušati i čitati. Sada ste ... sasvim izgubili mjeru... Reći ću vam: to je doslovno skandalozno! Već više od četiti i pol desetljeća Gaju Petrovića povlače po ovoj našoj provincijskoj baruštini, blateći ga na najodvratniji način, a sad se i vi – nakon njegove smrti – priključujete tom pljuvanju po jednom od najboljih i najpoštenijih intelektualaca ove naše sredine.“¹⁹ Dr Tuđman nije morao, Kangrgi je imao ko da piše.

¹⁸ Milan Kangrga svedoči da se Gajo Petrović u vreme o kome dr Tuđman govori nalazio na studijskom boravku u Sjedinjenim Američkim Državama. Kolege i prijatelji Gaje Petrovića objavili su zbornik *Žbilja i kritika – Posvećeno Gaji Petroviću* (Zagreb: Antibarbarus 2001, urednik Gvozden Flego) za koji je priloge dalo 36 autora (trinaest iz Hrvatske). Činjenica da je ta spomenica godinama „stajala“ neobjavljena u fiokama jednog izdavača kojeg su upravo pravisojci proslavili i koji je u međuvremenu svoju orijentaciju promenio u rasističku, govori o poteškoćama s kojima su se članovi uredništva i prof. Flego suočavali u svom poslu dok, napokon, u Antibarbarusu nisu našli korektnog izdavača. Prikaze Zbornika objavili su Zvonko Šundov u časopisu *Filozofska istraživanja*, br. 4/2001, str. 805–808, Srećko Pulig u *Feral tribune*, 16. 2. 2002, Dušan Žubrinić u zagrebačkoj reviji za kulturu *Zarez* 17. siječnja 2002, Lino Veljak u beogradskom listu *Danas*, 2–3, mart 2002. i Veselin Golubović u zagrebačkoj *Prosvjeti*, 15. juna 2002

¹⁹ Kangrga ističe da praksisovci nisu bili opterećeni nacionalnom pripadnošću i poručuje Tuđmanu da u svojim autobiografskim izmišljotinama ne stavlja u usta pokojnom Gaji Petroviću stavove koje on nikada ne bi mogao izgovoriti. On pita Tuđmana: „Da li vi ovakvim svojim izjavama želite, *post festum* i *post mortem* nekih ljudi, prikazati sebe kao nekog o komu su i filozofi reflektirali kao o relevantnoj osobi, čim ste se 1961. vratili u Zagreb, to ja ne znam. Ali vam moram poručiti: Vi ste za nas filozofe i sociologe u Zagrebu ne samo 1961. nego i kasnije, sve do 1989., bili i ostali doista potpuni anonimusi! U praksisovskom krugu vaše ime nikada nije ni spomenuto, a kamo li da se o vama bilo šta razgovaralo. A i čemu? To bi bilo posve irelevantno u horizontu idejne borbe što smo je mi praksisovci javno i radikalno kritički vodili protiv tadašnjeg staljinističkog sistema i režima, u kojem ste vi bili postali i bili politički podobni general JNA... Ne znam da li vaša narcisoidnost ima genetsku osnovu, ili vam je vaša apsolutna vladavina u Hrvatskoj udarila u glavu, pa ste se dobrano izgubili, ali vas molim jedno: pustite na miru mrtve i žive filozofe

Bio je to Željko Krušelj koji je i u prethodnom režimu obavljao istu funkciju, ali za druge naručioce. On će praksisovce kao autiste optužiti da se nisu pridružili „novom tijeku hrvatske povijesti“, a prigo- voriće im i ljevičarski sindrom neosjetljivosti na političke i životne realnosti. Sa iskustvom u napadima na praksisovce u prethodnom, titoističkom režimu, Krušelj daje kroki praksisove istorije u jednom pasusu, priznajući im da su bili „demokratskiji i neortodoksniji“ od čelnika tog režima. Optužiće ih da su bili protivnici privredne reforme, da su bili kritičari srednje klase, kao i da je levičarska kritika 1968. zaustavila reformske zahvate. Oni su „pripomogli povećanju političkih sukoba, a i raspadu šestočlane federacije. Napokon, „zazirali su od pojma nacije“, „smatrajući je prevladanim oblikom društvenog organiziranja“ (Krušelj 1996: 4)²⁰

Do kojih granica, ako se o granicama uopšte može govoriti, ide bezobzirnost u obračunu sa praksisovcima pokazao je i Ivica Buljan, novinar zagrebačkog *Jutarnjeg lista* u jednom od nastavaka feljtona „Milošević od Požarevca do Haaga“. Pod naslovom „Tko su ljudi koji su Slobi osigurali moć“, Buljan, u one „koji će kasnije s Miloševićem raditi na pokušaju uspostave velike Srbije kao Dobrica Ćosić, filozof Ljuba Tadić, Vojislav Šešelj, ali i ugledni intelektualci kao Rudi Supek, Gajo Petrović, Nebojša Popov te najpoznatiji jugoslovenski disident Milovan Đilas“²¹.

---

praksisovske orijentacije, koji pod vašom vlašću ionako ne mogu doći do reči, jer su nasilno izbrisani iz javnog života ove naše 'demokratske Hrvatske'.“ Milan Kangrga, „Dr Franji Tuđmanu Gajo Petrović nije mogao tvrditi da ste Vi Židov!“ *Globus*, 11. listopada 1996, str. 62. (Beogradska *Politika* je 11. oktobra 1996. *in extenso* prenela Kangrgino pismo pod naslovom „Neistine o Gaji Petroviću“) Da je reč o grubom falsifikatu Kangrginjoj argumentaciji se može dodati još nešto relevantno – Gajo Petrović u svojim delima ne upotrebljava termin „podrijetlo“.

²⁰ Milan Kangrga je u *Feral tribuneu* ovaj članak tretirao kao maliciozni falsifikat. Videti *Feral tribune*, 21. 10. 1996, str. 4.

²¹ Ivica Buljan, „Milošević od Požarevca do Haaga“, „Tko su ljudi koji su Slobi osigurali moć“, *Jutarnji list*, 6.7.2001. Na Buljanov tekst reagovao je Milan Kangrga u *Jutarnjem listu*, 13.7.2001. pismom „Supek i Petrović su bili protiv svakog nacionalizma“ nazivajući napis „sramotnim“ jer sadrži „notornu laž“, dok Buljana proglašava „lašcem i klevetnikom“. U odgovoru na istom mestu, štampanom masnim slovima Buljan ističe da je napravio „jasnu distinkciju“ između Supeka, Petrovića i Popova za koje zna „da nisu imali veze sa Miloševićem“ u odnosu na druge koje je pomenuo. Da *Jutarnji list* nije bio osobito spreman da tu laž tek tako demantuje, pokazuje neuspeo pokušaj dr Ante Lešaje da pozove Buljana na red, a list da objavi njegov demanti. Ni glavni urednik Wruss, ni njegova zamenica Sanja

Otpor erupciji nacionalizma i nacionalističkoj ideologiji „krvi i tla“ do kraja života je dosledno je pružao i Rudi Supek, predsednik upravnog odbora Korčulanske ljetnje škole tako da ga je jedan od nacionalističkih ideologa, dr Nedeljko Kujundžić, nazvao „glavnim 'teoretičarem' antihrvatstva“. Supek se dosledno suprotstavljao „dežurnim napadačima na *Praxis*“, ističući otvorenost i tolerantnost i časopisa i Škole²², a pojavu nacionalističkog populizma je ocenio kao oblik učvršćivanja totalitarističke vlasti i uporedio je sa metodama Hitlera i Musolinija (Hitler, Mussolini).²³

Nedeljko Kujundžić se još oštrije ostrvio na *Praxis*, Gaju Petrovića (za ovu priliku pokrštenog u „Gavrilo“, jer Gajo ne zvuči dovoljno „srpski“) i Milana Kangrgu, povezavši ih sa Rankovićem, velikosrpstvom i svetosavljem! Pošto ih je optužio da su posle pada Rankovića i dalje nastojali da državnim udarom ostvare ideju „velike Srbije“, Kujundžić izriče neverovatne optužbe koje se ne daju prepričati:

Praksisovske ideje vodilje bile su: ukinuti republike, stvoriti jedinstven srpski prostor, uvesti diktaturu pod firmom 'integralnog samoupravljanja', a sve pod fintom približavanja Zapadu, kako bi se na tu udicu lakše uhvatili Slovenci i Hrvati.

Modrić, ni Tanja Rudež, urednica rubrike „znanost“ nisu odgovorile ovom redovnom profesoru Zagrebačkog sveučilišta. Naravno, Kangrgino pismo ipak nisu mogle prećutati, mada su ga objavile u skraćenom obliku.

²² U intervjuu za zagrebački nedeljnik *Danas* 2. juna 1987, Supek je konstatovao: „Nisu to bile nikakve škole, nikakvo šablonizirano mišljenje... Nisu svi praksisovci bili radikalni... Ali o *Praxisu* se ne može govoriti kao o nekakvoj školi mišljenja ili isključivoj orijentaciji, jer je on uvijek bio koloplet različitih mišljenja, a u posljednje se vrijeme javljaju međusobne netrpeljivosti, što je, smatram najviše rezultat naših općih nezdravih prilika. O *Praxisu* se može govoriti samo kao o reakciji na dogmatsko mišljenje i ta njegova otvorenost nipošto još nije potrošena“ Supek 1987: 15–17.

²³ O tome je Rudi Supek govorio u nekoliko intervjuu 1989. godine: za osječki *TEN* sredinom 1989, zagrebački *Start*, 14. 10. 1989, sarajevski *Valter* 17. 11. 1989. Tako je iz intervjuu za *Valter* redakcija posebno istakla sledeća mesta: „Hitler i Gebels su deset godina govorili da svi mrze njemačku naciju, da postoji germanofobija, samo zato da bi ljudi mislili da su zbilja potlačeni... Popolizam koji se u posljednje vrijeme javlja kod nas uopće nije spontan. To organizuju grupe sa svojim plaćenim vođama i centrom iz kojeg se svim tim rukovodi... Imamo apsurdnu situaciju da postoje mnogi odbori za zaštitu ljudskih prava, a nijedan nije uputio zahtjev za ukidanje političke policije i da se objave njihovi tajni dosjei: to bi bila najbolja groteska i humor, koji bi naši građani mogli čitati.“

Da bi za taj model pridobili i Zapad, praksisovci otvaraju Korčulansku školu i na nju pozivaju prikladne filozofe i sociologe. Budući da sam imao sreću pratiti sve te seanse obmanjivanja javnosti, brzo sam uočio svetosavsku bit te rabote.

(Kujundžić 1995: 12–13)²⁴

Uveren da „Kujundžićevština neće biti hrvatska budućnost“ i da je Kujundžić „hrvatska intelektualna sramota“, Milan Kangrga je odbio insinaciju o antihrvatstvu i istakao da govori „o našoj cjelokupnoj situaciji danas u Hrvatskoj i o politici stranke na vlasti [HDZ-a] za koju tvrdim i ondje i sada da svojom politikom i Hrvatsku i hrvatski narod vodi u velike nevolje, mrak i bespuće. Govorio sam o onima kojima Hrvatska i hrvatski narod služi samo kao ideologijski paravan za pljačku onoga što je taj narod stvarao i privređivao pola stoljeća unatrag. (Kangrga 1995: 13).²⁵

²⁴ Nedeljko Kujundžić, „Kangrgizam je antihrvatska ideologija“, *Vjesnik*, 18. ožujka 1995, str. 12–13. Verovatno ista osoba je u listu *Tomislav*, takođe ožujka 1995, str. 7, potpisan kao prof. dr Nediljko Kujundžić objaviti tekst „Zadnji trzaji Jugosaura“ će svoje optužbe protiv Kangrga ponoviti i proširiti ih na Dubravka Škiljana koji se usuđuje tvrditi da su srpski i hrvatski isti jezik, Krešu Bezića koji se zalaže za građansku a ne nacionalnu državu, Miroslava Ježića koji se usuđuje tvrditi da su Hrvati Sloveni itd. Svoj tekst Kujundžić počinje rečima: „U okruženju partizanskog slavija i pojave Z-4 boljševici (udbaši, kosovci orijunaši, autonomasi, regionalisti, četnici, mimarijanci, gildaši) i svi YU-nostalgici digoše glave iz svojih bunkera i po treći put se obrušiše na Republiku Hrvatsku.“ U istom stilu je i kraj: „Cijeli ovaj povratak na javnu scenu boljševika, četnika i ostalih ništitelja Hrvatske je zaista minoran i on predstavlja samo krik izumirućeg 50-godišnjeg dinosaura koji je otišao u povijesnu ropotarnicu točno o 200. obljetnici Francuske revolucije. Oni se zato dobro uklapaju u maskare u Feralovom panoptikumu voštanih figura. A oklevetani vitezovi Hercegovine, Zagore, Like i drugih hrvatskih kraljeva ostaju vitezovi, branitelji i graditelji hrvatske države pod vodiljom svih Hrvata OMNE AD MAIOREM DEI ET CROATIAE GLORIAM (sve za slavu Boga i Hrvatske).“ Inače, Kujundžić je studirao filozofiju na zagrebačkom sveučilištu, ali odbija i pomisao da mu je Milan Kangrga predavao etiku! Takođe, samo beskrajno bolesna mašta, sklonost ka preterivanju bez granica, može u radu Korčulanske ljetne škole otkriti njenu „svetosavsku bit“.

²⁵ Ponavljajući tvrdnju „Biti samo Hrvat, znači još ne biti čovjek“, svoj stav prema Hrvatskoj Kangrga obrazlaže na sledeći način: „Konkretno pak – da to kažem sasvim otvoreno nakon ovog Kujundžićeva napada na mene – ja sam za hrvatsku filozofiju (i – duh!), a to znači i za Hrvatsku, dao više nego ne znam koliko Kujundžića i njemu sličnih, čije se hrvatstvo iscrpljuje samo verbalno napuhano, javnim busanjem u prsa, ili ovakvim razularenim denuncijanjskim ispadima spram drugih ljudi, kojima on s visoka lijepi svoje 'hrvatsko-pravovjerne' etikete“, Kangrga 1995: 13.

Nisu svi filozofi i sociolozi išli tako daleko kao Kujundžić. Tako je na primjer, dr Mislav Kukoč priznao *Praxisu* mesto u hrvatskoj kulturi i naglasivši njegov hrvatski karakter, ali će svoje kolege, praksisovce druge generacije optužiti za konvertitstvo tvrdeći da su oni „preko noći promijenili stranu, neobrazloženo odbacili svoj kolektivističko-egalitaristički marksistički svjetonazor i zamijenili ga njemu disparatnim varijantama liberalnog individualizma. Donekle zabavno izgleda to što sponzore svoje nove orijentacije nalaze u institucijama i zakladama s nekada odioznog im dekadentnog buržoaskog Zapada, pri čemu posebno upada u oči povezanost tih dojučerašnjih marksista s međunarodnim burzovnim mešetarom Georgom Sorosom i njegovom zakladom 'Otvoreno društvo' ...“ (Kukoč 1999: 34–35)²⁶ Nasuprot Kukoču, dr Jure Zovko odbija svaku pomisao da bi *Praxis* mogao biti deo filozofske baštine u Hrvatskoj, a praksisovce iz Srbije povezuje direktno sa Miloševićevom politikom:

Praxis je bio hrvatska filozofija kao što je JNA bila hrvatska vojska. Ona bi, dakle, trebala biti hrvatska samo zato što je djelovala na hrvatskome teritoriju. Sumnjam da su oni filozofi, bili su uglavnom teoretičari društvenog zbivanja, a kategorički su se izjašnjavali protiv demokracije. *Praxis* je kao pokret bio negacija filozofije. Naime, nositelji katedara na Odsjeku za filozofiju Filozofskoga fakulteta uporno su u svojim publikacijama negirali tradicionalne discipline etiku, ontologiju, metafiziku kao ostatke građanskog društva.

(Zovko 1997: 9–10)²⁷

---

²⁶ Mislav Kukoč, filozof i sociolog, misli na Žarka Puhovskog, Lina Veljaka i Gvozdena Flega. Oni još oprezniji su izražavali poštovanje za filozofski opus, ali ne i za praksisovsku kritiku nacionalizma. Tako Slavko Radeljić-Jakić izražava poštovanje i prezir u isti mah: „Misaoni i znanstveni doprinosi Gaje Petrovića i Milana Kangrge poštujem, ali zato njihovu antinacionalnu političku poziciju prezirem“, Radeljić-Jakić 1991: 12.

²⁷ U intervjuu za *Vjesnik* dr Jure Zovko kaže: „Napadaju me oni koji su napisali više knjiga nego što su ih sami pročitali“. Dr Zovko je iz Širokog Brijega, preko Nemačke stigao početkom devedesetih u Zagreb i vrlo brzo počeo da uvodi red u filozofskom životu Hrvatske, postavši ne samo profesor na tri fakulteta nego i rukovodilac istraživačkih projekata, član upravnih odbora i pomoćnik ministra znanosti i tehnologije. Riječki *Novi list* pisao je o njemu kao „znanstvenom tajkunu iz Širokog Brijega“. Ni drugi javni nastupi dr Zovka se ne razlikuju po intonaciji. Na njegov intervju u *Nedeljnoj Dalmaciji* od 10. veljače 1995, pod naslovom „Studiranje Hrvatske“ reagovao je Milan Kangrga, takođe u *Slobodnoj Dalmaciji* 24. ožujka 1995. godine prilogom

Tonovi koje su artikulisali Kujundžić i Zovko bili su dominantni u recepciji *Praxisa* i Škole u poslednjoj deceniji dvadesetog veka u Hrvatskoj, ali bi bilo jednostrano reći da su bili jedini i da im se suprotstavljao samo Milan Kangrga. Tako je, na primer, Branko Despot izjavio: „Hrvatska filozofija ne postoji“ s namerom da naglasi da je nacionalno obeležje filozofije jednostavno nebitno (Despot 1997: 17)²⁸. Dve godine pre Despota, Vinko Grgurev se u *Vjesniku* osvrće na pregled hrvatske filozofije koji je za knjigu *Moja Hrvatska* koji je napisao Zlatko Posavac i prigovara autoru što filozofiju u Hrvatskoj posle Drugog svetskog rata smešta u „mračni tunel“,²⁹ dok jedan od prometera Posavčeva zbornika *Hrvatska filozofija u prošlosti i sadašnjosti*, predsednik Hrvatskog filozofskog društva, profesor dr Mislav Ježić, prigovara praksisovcima da su zanimanje za hrvatsku filozofsku baštinu smatrali „padom u kontrarevoluciju“ (Ježić 1993: 19).³⁰

U poslednjoj deceniji dvadesetog veka u Hrvatskoj, naročito posle smrti svojih prijatelja Gaje Petrovića i Rudija Supeka³¹, domi-

---

pod naslovom „Izmišljotine, dezinformacije, laži“, preporučivši Zovku kao pomoćniku ministra znanosti da se okane „hrvatske ideološke podobnosti“.

²⁸ Nije teško zamisliti kako su ovaj iskaz Branka Despota mogli doživeti profesionalni „uređivači“ filozofije kao nacionalne discipline.

²⁹ Vinko Grgurev, „Je li filozofija bila u 'mračnom tunelu'?“, *Vjesnik*, 7. lipnja 1995, str. 14. Sa stanovišta kritičke analize kulturnih prilika karakterističan je sledeći stav Grgureva: „Ugledni mislitelj Gajo Petrović češće izvrnut inektivama napuhanih skribenata nego što se njegova filozofija nastoji predočiti široj javnosti. Simptomatičan je za hrvatsku kulturu obrnut razmjer između svjetskog priznanja pojedinih hrvatskih intelektualaca i njihova ocjena u domaćim krugovima.“ A u drugoj prilici Grgurev piše: „Korčulanska ljetnja škola i časopis *Praxis* su u desetak godina paralelnoga življenja odredili središnju liniju onakvoga marksističkoga filozofiranja koje je nasuprot etatizmu i nacionalnom fundamentalizmu istaknulo subjektivnost čovjekove individualnosti i kreativnosti. Praksisovska filozofija se profilirala u višeljtnjem publicističkom i nastavničkom radu njezinih aktera“, Vinko Grgurev, „Ideje i ideologije“, *Hrvatska ljevica*, br. 12/1997, str. 38.

³⁰ Mislav Ježić, „Da, okrutno smo napali Šešelja“, intervju za *Vjesnik*, 19. lipnja 1993, str. 19. Ni novinarka koja je intervjuisala Ježića nije zaostajala prenoseći Posavčevu tvrdnju da „niti jedan od 'moćnih uglednika *Praxisa* nije se angažirao, kao što se uopće za Zbornik nije angažirao nitko čija je riječ mogla biti moćan zagovor.“

³¹ Ivo Kuvačić beleži: „Rudi (Supek) umire početkom devedesetih, a Gajo (Petrović) nekoliko godina kasnije. Ne poštujući uljudnost koja traži da se mrtve ljude ostavi na miru, desnica odmah nakon njihovih smrti, grubo napada i jednog i drugog. Rudija napada čovjek koji mu se godinama uvelike klanjao i ulagivao. Na napad odgovaraju studenti i to ne jedan ili dva nego čitava grupa. Argumentirano brane svog bivšeg profesora i diskreditiraju napadača. Gaju napada predsjednik

naciji fašisoidnog manira u politici i šovinističkog nacionalizma u javnom životu dosledno se suprotstavljao Milan Kangrga, nizom članaka i intervjuja, uglavnom u riječkom *Novom listu* i *Feral tribuneu*, upuštajući se u oštre polemike sa starim i novim borcima protiv *Praxisa*.³² Obrat starih u nove moćnike i kritičare *Praxisa* Kangrga opisuje na sledeći način: „Perverzija je u nas u tome što su bivši ortodokсни staljinisti i partijci, koji su nesmiljeno uništavali sve oko sebe, danas kao preko noći postali 'veliki Hrvati'. Sadašnji članovi nove-stare partije pod imenom HDZ, opet pokušavaju i uspijevaju uništavati sve oko sebe za svoje najbanalnije materijalne interese. Zato bi oni sami sebi za uho trebali zataknuti ceduljicu s napisom 'komunjara', da ih svijet prepozna!“³³ Na zgražanje nacionalista nailazi Kangrgin glas protiv vlastodržaca koji su Hrvatsku ponizili i opljačkali,³⁴ tako da je jedan od ključnih saradnika predsednika dr

Tuđman osobno. U jednom intervjuu otvoreno sugerira da je Gajo u nekom, navodnom slučaju, istupao nacionalistički. Na tu je grubu insinuaciju reagirao Milan (Kangrga)...“; Kuvačić 2008: 107. Kuvačić takođe ukazuje na još jednu bitnu okolnost. Supekovi (Sociologija) i Petrovićevi (Logika) srednjoškolski udžbenici, posle mnogo godina, izbačeni su iz školskih i izdavačkih programa, a izvršen je i veliki udar na studijske grupe filozofije i sociologije na Filozofskom fakultetu Zagrebačkog sveučilišta, uvođenjem „Hrvatskih studija“!

³² Većinu tih priloga Milan Kangrga je objavio u svojevrsnoj „triologiji“: *Izvan povijesnog događanja* (Feral tribune, Split 1997), *Šverceri vlastitog života* (Republika, Beograd 2001, Feral tribune–Kultura i rasvjeta, Split 2002) i *Nacionalizam ili demokracija* (Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad 2002.).

³³ Milan Kangrga, „S HDZ-om na ispašu“, intervju za *Feral tribune*, 21. 10. 1996, str. 4–6. „Današnju Hrvatsku vidim kao poludiktaturu. Ali reći ću otvoreno: ako ova hadezeovska vlast dobije sljedeće izbore, onda sam posve siguran da ćemo se naći u apsolutnoj diktaturi najgorega tipa. Nemojmo se zavaravati i uljuljkivati u neke nebulozne samoobmane. Tada ćemo zbilja jesti travu! Jer takve beskrupulozne otimećine tuđega ova zemlja ne pamti!“; izjavio je Kangrga.

³⁴ Tako je u prilogu „Božanstvena država“ Kangrga napisao: „Ako se prati 'historijat' Hrvatske od 1990. naovamo do 1997. godine, parola iz 1990. 'Imamo Hrvatsku' danas ima ironičan prizvuk, često s primjesom nelagode, a katkad svojevrstnog gađenja... Nacionalnost podignuta na nivo vrhunskog moralnog principa, i time pretvorena u nacionalizam i rasizam najgore provinijencije u suvremenom svijetu, postaje pokriće za sve, pa čak i za najočitije javne zločine i nekažnjena ubojstva“, *Novi list*, 19. 9. 1997. str. 18–19. A u članku „Hrvatska domoljubna etika nije dostojna čovjeka“ (*Novi list*, 22. 10. 1997, str. 18–19.) Kangrga piše: „S gledišta 'hrvatske domoljubne etike' – i u tome leži srž same stvari – postoji samo 'dobar Hrvat', ili zaoštro formulirano: samim tim što je netko Hrvat, on je – dobar Hrvat. Nema zlih Hrvata, o tome je riječ! Dovoljno je da je Hrvat (dakako samo na riječima, onaj

Tudmana, Vladimir Šeks, potpredsjednik Državnog sabora, našao za shodno da u više članaka, objavljenih takođe u *Novom listu* pozove Kangrgu na red i da ga u javnosti prikaže kao jednog filozofa „zlovolje na djelu“. Šeks nastoji da u javnosti Kangrgu prikaže kao boljševika koji negira građansko društvo i nove tokove u Hrvatskoj posmatra „iz špekulativne zabiti“ distancirajući se od Ustava Hrvatske iz 1990. godine i „hrvatskog domoljublja“ (Šeks 1997: 18–19).³⁵ Kangrga je odgovorio Šeksu da ne poznaje pravo raspoloženje naroda – šta se priča u tramvaju – da je „povijesno razočarenje na djelu svakodneвно“ i da je zlovolja „preblaga riječ“. Pokušao je da mu objasni da su *Praxis* i Korčulanska škola bili istinski kritičari staljinizma i da je Evropa u to vreme „dolazila k nama“ kao ravnopravnim partnerima u dijalogu o bitnim pitanjima suvremenosti³⁶. Šeks se ponovo oglasio tekstom pod naslovom „Moguća je samo Kangrgina tramvajska demokracija“, prigovarajući mu bajatost njegovog stanovišta („moralno-misaoni skorbut“) koje bi trebao osvežiti pomerajući ga od Aristotela i Kanta (Aristoteles, Kant) ka Marku Maruliću, Anti Starčeviću i Stjepanu Radiću, hrvatskoj domoljubnoj i hrvatskoj kršćanskoj etici.³⁷ Naravno, Kangrga je u novom odgovoru bio neposredan i težio je da izrazi samu bit problema: „Povijesna mogućnost hrvatskog naroda nazire se danas prvenstveno protiv i s onu stranu cjelokupne prakse hadezeovske vlasti i njezine profašističko-ustaške ideologije, kojom trujete hrvatski narod, a naročito omladinu (posebice u školama)! Ta se – u ovom slučaju doista

---

koji se javno busa u prsa i stavlja ruku na srce) domoljub, pa da samim tim postane 'dobar Hrvat'. Zato Hrvati samim tim što su Hrvati ne mogu činiti zlo: oni ne mogu biti lopovi, kradljivci, pljačkaši narodne imovine, oni ne mogu biti ni ratni zločinci, nego samo heroji i vitezovi, jer se bore za Hrvatsku tako, da u jeku najžešćeg Domovinskog rata za odbranu Hrvatske od agresora opljačkaju tu svoju domovinu i obogate se, postaviš u samo nekoliko godina pravi kapitalistički milijuneri.“

³⁵ Šeks prigovara Kangrgi da širi „svoju zlovolju na postojeće hrvatske političke i druge ustanove i vrijednosti u ime kojih je vođen Domovinski rat.“

³⁶ Milan Kangrga, „Zlovolja je preblaga riječ, gospodine Šeks!“, *Novi list*, 29. 11. 1997, str. 18–19. „Poželio bih Hrvatskoj danas da se tako nešto ponovi, kad se već toliko deklariramo o Europi i 'potrebi za njom' ovdje. To je veliki posao na europeiziranju ove sredine morao bi biti prekinut od vlasti, kao što bi i danas vjerojatno bio prekinut, jer bismo 'ugrožavali Hrvatsku' i njezinu demokratski izabranu vlast.“

³⁷ Vladimir Šeks, „Moguća je samo Kangrgina tramvajska demokracija“, *Novi list*, 15. 12. 1997, str. 16–17. Videti takođe, Vladimir Šeks, „Tko će koga čekati u građanskom društvu“, *Novi list*, 28. 1. 1998, str. 20–21, i „Gospodine Kangrga, koja je vaša istinska razina“, *Novi list*, 19. 2. 1998, str. 21.

povijesna i dalekosežna – mogućnost za hrvatski narod može realizirati prije svega uspostavljanjem institucija građanskog društva i istinske parlamentarne demokracije. To će biti – a ja u to iskreno vjerujem – prvi korak u onakvu budućnost hrvatskog naroda i svih građana Hrvatske, kakvu su ti ljudi zaslužili u svojoj mukotrpnj historiji. I – da navedem naslov jednog mogeg napisa iz 1990. god. – Hrvatskoj nije potreban vođa, nego parlament! Jer, vođa je potreban plemenu, a ne narodu i građanima demokratske države.“³⁸

Većina ljudi koji su učestvovali u „domovinskom ratu“ u Hrvatskoj su imali pred sobom viziju nezavisne i samostalne Hrvatske i u ratu su učestvovali iz patriotskih motiva. Međutim, u tom ratu su učestvovali ustaški i proustaški elementi i imali su značajnu ulogu u „etničkom čišćenju“ Hrvatske i zločinima nad Srbima i drugim građanima Hrvatske koji nisu Hrvati i u oblastima Hrvatske u kojima nije bilo ratnih dejstava. Hrvatski nacionalizam se tih ustaških elemenata nastojao otrestiti kao nečiste savesti. Pozivajući se na matricu hrvatskog nacionalizma izraženu u „hrvatskom proljeću“ iz ranih sedamdesetih godina, Jozo Ivičević, bivši glavni tajnik Matice hrvatske, konstatovao je da se 1989. godine „na velika vrata“ u Hrvatsku vratila ’71, a potom se pokazalo da taj politički povratak nije bio uspješan“. (Ivičević 2002: 12–14). Ivičević nije propustio priliku da se osvrne na praksisovce kao jednu od marksističkih frakcija koja se sporila oko pravoverja: „Politički su pak, nažalost, imali i nedvojbeno protuhrvatsku predrasudu. Što je god bilo iole hrvatsko, njima je samim tim bilo zastarjelo i provincijalno, pa i politički opasno. Inače, praksisovci su bili članovi Matice i ona ih je objavljivala. To što nije došlo do suradnje, svojevrsna je nesreća“ (Ivičević 2002: 14). Taj Ivičevićev stav poslužile članovima „Udruge ’11. siječnja 1972“ dr Šimi Đodanu, Zvonimiru Komarici, akademiku Vlatku Pavletiću, dr Hrvoju Šošiću i dr Marku Veselici da u *Vjesniku* 4. travnja 2002. godine u „Priopćenju za javnost“ pod naslovom „Hrvatskom vlada antikroatizam“ nastave, ali bez žaljenja:

Slično bi se moglo kazati i za ne mali dio komunističkih rukovodilaca u Hrvatskoj koji su odlučno negativno tretirali sve pojave, časopise, edicije, knjige, govore i simpozije

³⁸ „Priopćenje za javnost Udruge ’11. siječnja 1972.’ Hrvatskom vlada antikroatizam“, *Vjesnik*, 4. travnja 2002, str. 16. Petorica članova Udruge su svoje *Priopćenje* potvrdili i vlastoručnim potpisima.

posvećene prošlosnim i aktualnim temama s hrvatskim sadržajem ili tek s hrvatskim predznakom. Na sve hrvatsko alergični, olako su potezali, i u najbanalnijim slučajevima, za teškim optužbama o nacionalizmu, da bi na kraju to pojačali uhićenjima tobožnjih 'kontrarevolucionara', pa je u konačnici staljinističkog obračuna Matici hrvatskoj zabranjen rad kao žarištu i leglu 'nacionalista' i 'kontrarevolucionara'.³⁹

Nema nikakve sumnje da bi bilo kakva generalizacija o „ustaškom karakteru“ Republike Hrvatske bila na nivou jeftine političke manipulacije, mada su određeni ustaški činioци u Hrvatskoj igrali značajnu ulogu u tragičnim ratnim zbivanjima (kao i četnički u Srbiji), ali proces oslobađanja od „ustaškog balasta“ može i treba da bude rezultat kristalizacije kritičke svesti u hrvatskom društvu, a ne ideološkog naganjaštva koje svaku kritiku hrvatskog nacionalizma proglašava antihrvatstvom: „Samostalnu, hrvatsku Hrvatsku ne može ni smisliti, a kamoli prihvatiti već prilično brojnan buljuk hrvatomrzaca. Zbog sve nestrpljivijih i nasrtljivijih njihovih podrivačkih nedjela antikroatizam postaje aktualno zaoštren problem koji više nikako ne smijemo ignorirati, jer su najzadrtiji osporavatelji svega hrvatskoga zauzeli najbolje snajperske položaje u najprikladnijim medijima, pa dokazano zasluzne, državotvorne Hrvate drže neprestano na nišanu.“

Tako je krug zatvoren! Od Skupštine Matice Hrvatske u proleće 1966. preko juna/lipnja 1968, „hrvatakog proleća '71“, do proleća 2002. godine! I napadi i napadači su isti! Čak su i neka imena ista, ali sa različitim pozicijama. *Nihil novi sub sole!*

Primljeno: 10. mart 2011.

Prihvaćeno: 15. mart 2011.

---

³⁹ *Ibid.*, str. 16. Jezik ratne popagande i vojne strategije, kojim se pisci, profesori univerziteta (sveučilišta) i akademici služe kada opisuju poziciju neistomišljenika politička je moda na onom delu Balkana, zahvaćenog ratom, nije nikakav specijalitet članova ove Udruge. Kao da su prepisivali saopštenja raznih društava za odbranu Miloševića, Šljivančanina, Mladića i inih u Beogradu i Novom Sadu. A sličan jezik se može čuti i u Sarajevu, Prištini, pa i Skoplju.

Literatura

- Buljan, Ivica (2001), „Milošević od Požarevca do Haga: Tko su ljudi koji su Slobi osigurali moć“, *Jutarnji list*, 6. srpnja.
- Dapčević Kučar, Savka (1997), *71' Hrvatski snovi i stvarnost*, I i II, Zagreb: Interpublic.
- Despot, Branko (1997), „Udomiti se pri sebi“, intervju za *Vijenc*, br. 95/V, 17. srpnja.
- Flego, Gvozden (prir.) (2001), *Zbilja i kritika – Posvećeno Gaji Petroviću*, Zagreb: Antibarbarus.
- Grgurev, Vinko (1995), „Je li filozofija bila u 'mračnom tunelu'?“, *Vjesnik*, 7. lipnja, str. 14.
- (1997), „Ideje i ideologije“, *Hrvatska ljevica*, br. 12, str. 38.
- Grlić, Danko (1971), *Contra dogmaticos*, Zagreb: Praxis, Džepno izdanje broj 9.
- Hudelist, Darko (1996), „Globusov novi veliki ekskluziv: neautorizirana biografija dr. Franje Tuđmana“, *Globus*, 4. listopada.
- Ivančić, Viktor (1995), „Teorija i praxis Vlatka Pavletića. Zmije u jedrima“, *Feral tribune*, 22. prosinca.
- Ivičević, Jozo (2002), intervju za *Vjesnik*, 16. ožujka, str. 12–14.
- Ježić, Mislav (1993), „Da, okrutno smo napali Šešelja“, intervju za *Vjesnik*, 19. lipnja, str. 19.
- Kangrga, Milan (2002), *Nacionalizam ili demokracija*, Sremski Karlovci–Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- (1996), „Dr Franji Tuđmanu Gajo Petrović nije mogao tvrditi da ste Vi Židovi!“, *Globus*, 11. listopada., str. 62. (*Politika* 11. 10 1996, „Nestine o Gaji Petroviću“).
- (1995), „Izmišljotine, dezinformacije, laži“, *Slobodna Dalmacija* 24. ožujka.
- (1997), *Izvan povijesnog događanja*, Split: „Feral tribune“.
- (2001), *Šverceri vlastitog života* Beograd Republika.
- (2002), *Šverceri vlastitog života* Split: Feral tribune–Kultura i rasvjeta.
- (1996), „S HDZ-om na ispašu“, intervju za *Feral tribune*, 21. 10, str. 4–6.
- (1997), „Hrvatska domoljubna etika nije dostojna čovjeka“, *Novi list*, 22. listopada, str. 18–19.
- (1998), „Šeksova demokracija“, *Novi list*, 4. siječnja, str. 32.
- (1995), „Kujundžićevština neće biti hrvatska budućnost“, *Vjesnik*, 25. ožujka, str. 13.
- Krušelj, Željko (1996), „Praksisovski autizam“, *Večernji list*, 14. 10, str. 4.

- Kujundžić, Nedeljko (1995), „Kangrgizam je antihrvatska ideologija“, *Vjesnik*, 18. ožujka, str. 12–13.
- (1995), „Zadnji trzaji Jugosaura“, *Tomislav*, ožujak, str. 7.
- Kukoč, Mislav (1999), „Neki praksisovci preko noći postali liberalnim demokratama“, intervju za *Obzor*, 6. 11, str. 34–35.
- Kuvačić, Ivan (2008), *Sjećanja* Zagreb: Razlog
- Lasić, Stanko (2000) *Autobiografski zapisi*, Zagreb: Nakladni zavod Globus (Plava biblioteka 202), Zagreb, str. 392.
- (1970), *Sukob na književnoj ljevici 1928–1952*, Zagreb: Liber (Izdanja Instituta za znanost i književnost).
- Pavletić, Vlatko (1995), „Dobronamjerno pisamce 'Feralovcima'“, *Feral Tribune*, 22. prosinca.
- Pejović, Danilo (1968), „Jedno objašnjenje o 'ljevičarstvu' i 'desničarstvu'“, *Kolo*, časopis za kulturu i umjetnost Matice Hrvatske, br. 6.
- Petrović, Gajo (1990), „Pismo Gaje Petrovića“, *Nedeljna borba*, 1–2. decembra.
- (1991), „Nacionalizam nas je doveo na ivicu građanskog rata“, *Novi Forum*, 14. 1.
- Radeljić-Jakić, Slavko (1991), „Misaoni i znanstveni doprinosi Gaje Petrovića i Milana Kangrga poštujem, ali zato njihovu antinacionalnu političku poziciju prezirem“, *Nedeljna Dalmacija* 26. travnja.
- Supek, Rudi (1972), *Društvene predrasude*, Radnička štampa, Beograd.
- , „Mišljenje kao diverzija“, *Danas*, 2. 6. 1987.
- Šeks, Vladimir (1998), „Gospodine Kangrga, koja je vaša istinska razina“, *Novi list*, 19. 2, str. 21.
- (1997), „Filozof Kangrga ili zlovolja na djelu“, *Novi list*, 13. 11, str. 18–19.
- (1997), „Moguća je samo Kangrgina tramvajska demokracija“, *Novi list*, 15. 12. str. 16–17.
- (1998), „Tko će koga čekati u građanskom društvu“, *Novi list*, 28. 1. str. 20–21,
- Tadić, Ljubomir (1986), *Da li je nacionalizam naša sudbina*, Beograd: Izdanje autora.
- Zidić, Igor (1968), „Viši ideali ili filozofija s vrha mača (Bilješke za skupni portret četiri jahača apokalipse)“, *Kolo*, br. 6/1968.
- Zovko, dr Jure (1997) „Napadaju me oni koji su napisali više knjiga nego što su ih sami pročitali“, intervju za *Vjesnik* 7.12.
- (1995), „Studiranje Hrvatske“, *Nedeljna Dalmacija* od 10. veljače.
- , „Priopćenje za javnost Udruge '11. siječnja 1972.' Hrvatskom vlada anti-kroatizam“, *Vjesnik*, 4. travnja 2002, str. 16.

–Pavlečić, Vlatko, Budiša, Dražen, Supek, Ivan, Veselica, Marko, Šošić, Hrvoje, Čičak, Ivan Zvonimir, Đodan, Šime i Dodig, Goran (1996), „U Hrvatima je 1971. umrla Jugoslavija. Okrugli stol *Slobodne Dalmacije*: četvrt stoljeća hrvatskog proljeća“, *Slobodna Dalmacija*, 28. svibnja 1996, str. 6.

Božidar Jakšić

THE NACIONALISTIC CRITIQUES OF *PRAXIS*

Summary

In this article the author analyzes the positions of the intellectuals from the former Yugoslavia, gathered around *Praxis* journal, toward nationalism, as well as nationalists' critiques of them, mainly from Croatia and Serbia. The analysis covers up the period from the beginning of *Praxis* to the first decade of this century.

Key words: *Praxis*, Korčula Summer School, critique, nationalism, Gajo Petović, Milan Kangrga, Danko Grlić, Rudi Supek.